

УДК [930.253+025.171](477)(092).Левитський М.В.

В. Б. ВОВЧЕНКО*

**КОМПЛЕКСИ ДОКУМЕНТІВ ІНШИХ ОСІБ –
СКЛАДОВА БІОГРАФІСТИКИ**

**(на прикладі особового архіву Миколи Левитського з фондів
Інституту рукопису Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського)**

Висвітлено склад та змістове наповнення комплексу документів інших осіб в особовому архівному фонді діяча кооперативного руху України кінця XIX – 30-х рр. XX ст. М. В. Левитського, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Проаналізовано вплив історико-культурного середовища на формування світогляду фондоутворювача.

Ключові слова: архів; документи інших осіб; кооперативний рух; М. В. Левитський.

Документи осіб, які мають пряме чи опосередковане відношення до фондоутворювача особового архівного фонду, є важливим джерелом дослідження особи в її взаємовідносинах з оточенням. Спробуємо проілюструвати цю тезу на прикладі архіву видатного вченого-економіста, теоретика та практика кооперативного руху, “батька української кооперації” Миколи Васильовича Левитського (1859–1936), розглянувши комплекс інших осіб як наукову та творчу базу його кооперативних студій.

В особовому архівному фонді М. В. Левитського (ф. 327), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), серед інших документів містяться розвідки учених – економістів, публіцистів, відомих громадських діячів кінця XIX – початку XX ст. М. В. Левитський відбирав у власній збірці насамперед праці критиків, які висвітлювали історію та перспективи розвитку артільного руху на теренах Російської імперії.

Серед них важливе місце посідає розвідка “О крестьянских артелях” Є. І. Рагозіна, відомого російського економіста і громадського діяча, представника ліберально-буржуазних кіл, автора багатьох економічних праць¹. Праці та доповіді Є. І. Рагозіна систематично друкувалися в “Трудах” Імператорського вільного економічного товари-

* *Вовченко Вікторія Борисівна* – кандидат історичних наук.

ства (далі – ІВЕТ), де також публікував власні економічні розвідки і М. В. Левитський. Стаття “О крестьянских артелях”, опублікована в журналі “Русская беседа” в лютому 1896 р.², спрямована на пошуки вирішення селянського питання в Російській імперії та визначення шляхів допомоги селянству. В аспекті висвітлення цих актуальних проблем Є. І. Рагозін проаналізував ініціативи М. В. Левитського в організації хліборобських артелів в селах Сентово та Федварь Олександрійського повіту Херсонської губернії. Окрім того, стаття містила конкретні пропозиції щодо державно-суспільної підтримки цієї роботи. Так, Є. І. Рагозін вважав за необхідне створити при ІВЕТ спеціальну комісію задля обговорення питання про фінансове забезпечення діяльності місцевого органу для спостереження за розвитком артільної справи в Росії на чолі з М. В. Левитським³. Він також запропонував долучити до цього представників ІВЕТ в Санкт-Петербурзі та представників відділення Комітету спостереження за діяльністю позикових товариств⁴.

У фонді зберігається також ґрунтовна праця белетриста-народника та публіциста А. І. Фаресова “Народники и марксисты”⁵. Він співпрацював у популярних вітчизняних часописах “Дело”, “Новое Время”, “Живописное обозрение”, “Русская жизнь” тощо, публікував у них белетристичні нариси, історико-літературні статті, рецензії⁶. У витязі з розвідки “Народники и марксисты” є нотатки М. В. Левитського. Власне ж стаття додається в рукописному перекладі німецькою мовою⁷.

А. І. Фаресов у межах історико-політичного контексту кінця ХІХ ст. проаналізував суперечки та боротьбу М. В. Левитського з марксистами на засіданнях ІВЕТ у Петербурзі, зокрема з його провідним представником М. І. Туганом-Барановським – українським економістом, істориком, політиком⁸. Висвітлюючи протидію двох напрямів, А. І. Фаресов оцінював діяльність М. В. Левитського у 80-х роках ХІХ ст., ділився з читачами своїм враженням від його блискучих ораторських здібностей під час напруженої дискусії. Безперечно, симпатії автора критичної статті були на боці М. В. Левитського. Водночас він наводив загальні біографічні відомості про нього та про його перші кроки в артільній справі.

До статті А. І. Фаресова додається також машинописна примітка самого М. В. Левитського, де згадуються принципові ідеологічні суперечності між ним та М. І. Туганом-Барановським. Важливим у розв’язанні цього ідеологічного конфлікту, на думку М. В. Левитського, було те, що на початку ХХ ст. М. І. Туган-Барановський відмовився від попередніх економічно-політичних поглядів “легального марксизму”. Вже під час особистої зустрічі діячів у 1908 р. М. І. Туган-Барановський змінив свою думку щодо артільної справи, про що широко сказав колезі. Як стверджує М. В. Левитський, М. І. Туган-Барановський навіть був обраний головою Комісії з дослідження артелів в Санкт-Петербурзі,

де тісно співпрацював з М.В. Левитським та згодом брав участь у теоретичних і практичних питаннях кооперативного будівництва⁹. Так, у 1918 р. він був обраний головою на установчому з'їзді Центрального Українського кооперативного комітету, у період Директорії УНР входив до складу комісії, яка розробляла проект грошової реформи¹⁰. Широкий резонанс статті А.І. Фаресова “Народники и марксисты” в громадському та професійному середовищі в Україні підтверджує рецензія, опублікована в IV томі літературно-мистецького, наукового та суспільно-політичного щомісячника “Літературно-Науковий Вістник”¹¹ у Львові в 1899 р., підписана криптонімом “І. Ф.”. “Словник українських псевдонімів” О. І. Дея розкриває підпис як такий, що належить І.Я. Франкові¹² – українському громадсько-політичному діячеві, поету, прозаїку, драматургу, перекладачу, вченому.

Одним із важливих напрямів діяльності І. Я. Франка на зламі XIX та XX ст. була редакційно-видавнича діяльність, у тому числі й співпраця з “Літературно-Науковим Вістником”, де публікувалися статті різного наукового спрямування. І. Я. Франко був членом редколегії часопису, систематично публікував там власні художні твори, рецензії на праці інших авторів, переклади, публіцистичні розвідки¹³. Заснований в 1889 р. на зразок європейських ревію, журнал був виданням НТШ; опубліковані в ньому матеріали висвітлювали важливі для українського життя громадсько-політичні питання¹⁴. Тому відзив І. Я. Франка про діяльність М. В. Левитського мав велику вагу.

У рецензії І. Я. Франка, вміщеній у розділі “Хроніка і бібліографія”, визначена тема статті А. І. Фаресова, охарактеризована діяльність М. В. Левитського як однієї з центральних фігур на засіданнях ІВЕТ у Санкт-Петербурзі, зокрема його блискуча промова, в котрій він “наочно показав реакційність соціал-демократичної доктрини, ненауковість і односторонність їх поглядів на історію”¹⁵.

І. Я. Франко-рецензент у властивій йому яскравій публіцистичній манері відзначав, як А. І. Фаресов визначив особливості характеру М. В. Левитського – палкість, поетичність, “напротилежність від соціал-демократичного фаталізму” та “бесплідного самовдосконалення тзв. толстовців”¹⁶.

Позитивом рецензії було те, що І. Я. Франко переконливо довів істотне значення артільних ініціатив М. В. Левитського в демократизації українського суспільства тієї епохи. Зазначимо, що виразно окреслена громадська позиція поета, оприлюднена в рецензії “Літературно-Наукового Вістника”, засвідчує широту політичного світогляду редакційної колегії часопису¹⁷. Отже, рецензії І. Я. Франка, як і його літературно-критичні та публіцистичні статті, відіграли винятково важливу роль не лише в формуванні українського національно-визвольного руху, а й в проникненні в свідомість народу потреби в розвитку прогресивних форм господарювання¹⁸.

Актуальній темі артільного руху та постаті його організатора М. В. Левитського А. І. Фаресов присвятив ще одну статтю – “Артельный батько”, опубліковану в № 34 журналу “Живописная Украина” за 1898 р.¹⁹. Стаття знову привернула увагу до прогресивної форми сільського господарства в південному регіоні Російської імперії та поділяла ідеї “артільного батька”.

У фонді також містяться машинописні витяги з іншої праці А.І. Фаресова “Земледельческие и ремесленные кооперации в России” (1902) – “Слова Н. В. Левитського”²⁰ та “Артели второй формации 1902 г.”²¹. Очевидно, ці витяги були зроблені М. В. Левитським уже в 20-х рр. ХХ ст. з брошури А. І. Фаресова, яка також зберігається в фонді.

Брошура А. І. Фаресова “Земледельческие и ремесленные кооперации в России”, видана у друкарні Меркушева в Санкт-Петербурзі в 1892 р., була подарована автором М.В. Левитському через тривалий період після її публікації, майже через 30 років, 12 березня 1928 р. під час зустрічі. Цей факт підтверджує дарчий напис автора на обкладинці брошури “Н. В. Левицкому в знак глубокой приязни и уважения”²².

Серед праць інших авторів заслуговує на увагу зведений покажчик, укладений відомим російським бібліографом, автором багатьох бібліографічних праць з різнобічної тематики В. І. Межовим²³ “Библиографический указатель книг и статей, относящихся до обществ, основанных на началах взаимности, артелей, положения рабочего сословия и мелкой кустарной промышленности в России” (СПб., 1891)²⁴.

Крім того, в фонді М. В. Левитського відклалися теоретичні та практичні розробки наукової думки кооператорів, лекції, доповіді тощо. Історико-бібліографічне та джерелознавче значення мають лекції Є. Д. Максимова – російського письменника і публіциста, автора багатьох праць, присвячених земським та економічним питанням, громадського діяча. Лекції “Трудовые артели”²⁵ економіст читав у Петрограді в 1916 р. на Кооперативних курсах Ліги рівноправ'я жінок. Машинописний примірник лекцій на 18 арк. був подарований автором М. В. Левитському, про що свідчить запис на обкладинці фондоутворювача, “ним особисто... у травні 1917”, що, безперечно, збільшує історико-наукову цінність цього документа. На ньому наявні всі власницькі ознаки – штамп М. В. Левитського та його власноручний напис “З архіву М. В. Левитського”, а також штамп Всеукраїнського Центрального кооперативного музею від 28 січня 1930 р., де документ зберігався згодом²⁶. Власноручно підписувати документи М. В. Левитський, на нашу думку, почав після викрадення його архіву та бібліотеки.

Навіть у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. вчений, тоді вже досить літня людина, не обмежувався власними розробками та працями лише радянських кооператорів, а систематично цікавився новими фаховими виданнями зарубіжних кооперативних організацій. Це давало йому

змогу аналізувати прогресивний досвід західноєвропейських кооперативних установ та розвивати кооперативні ідеї в контексті інтенсивного радянського будівництва в Україні.

Серед іноземних видань цього типу: друкований проспект товариства “Stockholm and Euviron Consumer Society” (Товариство споживачів Стокгольма та його передмістя) англійською мовою (1926 р.)²⁷, рекламний проспект німецькою мовою довідника з міжнародної кооперації “Handworrerburg des internationalen Genossens” (Берлін, 1927)²⁸ з помітками М. В. Левитського; рекламний проспект “Kooperationen Latvija” [Кооперативна Латвія] (Рига, 1927)²⁹.

Можна стверджувати, що наявність даних видань у фонді є ознакою постійних контактів фондоутворювача із зарубіжними книгарнями, безпосереднього зв'язку М.В. Левитського із закордонними кооперативними організаціями Німеччини, Латвії, які надсилали у 20-х роках ХХ ст. видання та інформували коло фахівців про майбутні публікації.

Поповнення архіву виданнями шведських кооперативних організацій пов'язане з участю М.В. Левитського в роботі української делегації на Міжнародному кооперативному конгресі в Стокгольмі в серпні 1927 р. За підсумками конгресу в архіві репрезентовані численні документи, зокрема “Сообщение о Международном кооперативном конгрессе в Стокгольме в августе 1927 р.”, підготовлене Любимовим³⁰. До даного комплексу за тематикою належать “Материалы XII конгресса Международной ассоциации в Стокгольме”, які містять численні доповіді, резолюції, програми, а також газетні відгуки іноземної та вітчизняної преси про діяльність Конгресу та виступ на ньому М.В. Левитського³¹.

Отже, вивчення такого змістового комплексу особового архівного фонду, як документи інших осіб, завдяки системі його інформаційної презентації, дозволяє глибше дослідити вплив історико-культурного середовища на формування світогляду фондоутворювача.

¹ Рагозин // Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – СПб., 1899. – Т. 26.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 327, № 199.

³ Там само. – С. 39.

⁴ Там само.

⁵ Фаресов А. И. Народники и марксисты. – СПб., 1899.

⁶ Фаресов // Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – СПб., 1902. – Т. 35. – С. 306.

⁷ ІР НБУВ, ф. 327, № 202.

⁸ Коропецький С. Українські економісти ХІХ ст. та західна наука. – К., 1993. – С. 129–147.

⁹ ІР НБУВ, ф. 327, № 202, арк. 1.

- ¹⁰ Туган-Барановський Михайло Іванович // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 884.
- ¹¹ Літературно-Науковий Вістник // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 418.
- ¹² Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / Укл. О. І. Дей. – К., 1969. – С. 176.
- ¹³ Літературно-Науковий Вістник // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 670–680.
- ¹⁴ Там само. – С. 418.
- ¹⁵ ІР НБУВ, ф. 327, № 202, арк. 4.
- ¹⁶ Там само, № 183, арк. 5.
- ¹⁷ Літературно-науковий Вістник // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 670–680.
- ¹⁸ Там само. – С. 418.
- ¹⁹ ІР НБУВ, ф. 327, № 1182.
- ²⁰ Там само, № 200.
- ²¹ Там само, № 1183.
- ²² Там само, № 2107.
- ²³ Межов Владимир Измайлович // Новый энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – Пг., б.г. – Т. 26. – С. 141.
- ²⁴ ІР НБУВ, ф. 327, № 191.
- ²⁵ Там само, № 192.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само, № 2124.
- ²⁸ Там само, № 2126.
- ²⁹ Там само, № 2127.
- ³⁰ Там само, № 982.
- ³¹ Там само, № 983–1013.

Исследованы состав и содержательное наполнение комплекса документов других личностей в личном архивном фонде деятеля кооперативного движения Украины конца XIX – 30-х годов XX ст. Н. В. Левитского, который хранится в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Проанализировано влияние историко-культурного окружения на формирование мировоззрения фондообразователя.

Ключевые слова: архив; документы других личностей; кооперативное движение; Н. В. Левитский.

The article describes the structure and content of the complex of documents of other persons in the personal fond of M.V. Levyts'kyi, the activist of cooperation movement in Ukraine at the end of 19 – 1930-es of 20 century, stored in the Institute of Manuscripts of National Library of Ukraine named after V. I. Vernads'kyi. The author analyzes the impact of historical and cultural environment on the forming of world view of fond creator.

Keywords: archives; the documents of other persons; cooperative movement; M.V. Levyts'kyi.